

De lange ij als van oorsprong een gestipte y: ‘ÿ’

Inleiding en eerste verkenning

In dit artikel wordt een nieuwe visie naar voren gebracht op het ontstaan van de zogeheten lange ij als de schriftelijke weergave van de alternatieve ei-klank, naast de diftong ‘ei’. Tegelijkertijd is het een verslag van een klein verkennend onderzoek naar het doorelkaar gebruik van de ‘y’ en ‘i’ enerzijds, en de ‘y’ en ‘ij’ anderzijds in Nederlandse teksten vanaf de uitvinding van de drukpers (1455) tot rond 1804, het jaar waarin de ‘ij’ geïntroduceerd werd als standaard schrijfwijze van de ‘y’ in het Nederlandse alfabet. Ik besef terdege dat mijn opvatting berust op bepaalde aannames die in dit beperkt onderzoekje niet bewezen kunnen worden. Het vraagt dus om verdere onderbouwing door breder onderzoek naar meer informatie in oude handschriften, boeken, teksten op gevelstenen, muren en grafstenen in Nederland en België. Mijn bijdrage aan de discussie werpt in ieder geval nieuw licht op de relatie tussen de y en de ij en op de oorspronkelijke betekenis en bedoeling van de uitdrukking ‘de puntjes op de i zetten’.

Hoe is het toch gekomen dat wij de letter ‘y’ bij het opzeggen van het alfabet uitspreken als ‘ei’: “*iks, ei, zet*”, maar in de schrijfp praktijk in plaats van ‘y’ een ‘ij’ gebruiken? Zoals bekend, is ons alfabet, zoals in andere West-Europese talen, gebaseerd op het Grieks-Latijnse. De oorspronkelijke 13 letters van dit alfabet zijn later uitgebreid tot 26. Daarin staat de ‘i’ (Griekse *iota*; uitgesproken als ‘i’, hier te noemen Grieks-Latijnse ‘i’) op de 9e plaats terwijl de Griekse ‘y’ (*ypsilon*, ook te noemen ‘y-grec’) de 25e letter is, uitgesproken als ‘u’; niet te verwarren met de Latijnse ‘u’, de 23e letter. De veel gebruikte termen ‘i-grec’ en ‘Griekse ij’ zijn in feite niet juist; het Griekse ‘y’ is geen i-klank maar een u-klank en het Grieks kent geen ei-klank, die een specifiek Nederlandse klank is.

In Nederland werd de ‘i’, de 9e letter, vermoedelijk al in de Romeinse tijd (57 v.C. tot 406 n.C.) gehoord en in sommige dialecten uitgesproken als ‘ei’. De ‘y-grec’ daarentegen, zoals ik verderop zal uitleggen, werd gehoord en dus ook uitgesproken als ‘ui’/‘üi’. Volgens Nicoline van der Sijs in haar monumentale studie *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*, Den Haag 2004 (p. 181) gebeurde dat in de Renaissance door klankverschuiving van van ‘uu’ naar ‘ui’.

De oorsprong van de schrijfwijze ‘ij’

De vraag is nu: Wanneer is de schrijfwijze van de letter ‘y’ als ‘ij’ ontstaan? Nederlandse schrijvers hebben toch niet op een gegeven moment gezegd: Kom, laten we voor de alternatieve ei-klank de ‘i’ en ‘j’ samenvoegen tot ‘ij’. Laten we beginnen door vast te stellen dat een letter in veel talen meerdere functies kan hebben. Dat is op zich niet vreemd. In het Hebreeuws staat de ‘b’ ook voor ‘w’, de ‘k’ ook voor ‘ch’ en de ‘p’ ook voor ‘f’. Denk, wat het Nederlands betreft, aan de ‘c’ = ‘k’ in *cantor* en = ‘s’ in *recept*, de ‘e’ als sjwa (stomme e) in *begin*, als ‘e’ in *beker* en als è in *bek*, en de ‘o’ in *bok* en de ‘oo’ in *boom* en *boven*.

In ons alfabet heeft de letter ‘y’ vier duidelijk verschillende functies gekregen: 1) als weergave van de ‘y-grec’ in woorden ontleend aan Grieks en Latijn, zoals *cyclus*, *olympisch* en *type*; 2) als weergave van de typisch Nederlandse ontronde ui/üi-klank; 3) ter vervanging van de Nederlandse ‘i’, gezien de vele voorbeelden van een ‘y’-‘i’-wisseling; en 4) als weergave van de zachte ‘j’ in leenwoorden, zoals *yang*, *yes* en *royal*. In Van Dale’s Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (1999) staan de leenwoorden alfabetisch onder Y op twee pagina’s.

Over de ‘y’ en de ‘ij’ wordt in de Grote Winkler Prins Encyclopedie (zevende druk, 1971) het volgende gezegd: “Vroeger werd de y in Nederland dikwijls geschreven in plaats van de ij, waardoor hij in eigennamen nog dikwijls voorkomt.” (Deel 20, p. 329). Voor Winkler Prins betekent dit dat de ‘y’ en de ‘ij’ samenvallen en dat ze doorelkaar werden gebruikt. Ik kom op deze kwestie en op de ‘y’/‘i’/‘ij’-familienamen verderop terug. Over de lange ij wordt in Van Dale’s Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, met grote stelligheid beweerd:

“(het is een misverstand de ‘y’ gelijk te stellen met de ‘ij’, zoals in alfabetische rangschikkingen vaak gebeurt (en in alfabetische naamlijsten op praktische gronden misschien te rechtvaardigen is): de ‘ij’ behoort beschouwd te worden als ‘i’ + ‘j’; de ‘y’ is de Griekse vocaal *u*), als teken de 25^e letter, als klank de zesde klinker van ons alfabet...”.

Als dit juist zou zijn, waarom leren we onze kinderen dan niet om bij het opzeggen van het alfabet de 25e letter uit te spreken als een ‘u’? En hoe klinkt ‘de zesde klinker’ nou eigenlijk?

Stand van zaken

Toen ik met het oog op dit artikel ‘lange ij’ ging googelen, kwam ik telkens één verklaring tegen die taalkundigen zonder meer lijken te aanvaarden als dé verklaring voor het ontstaan van dit letterteken. Het zou van oorsprong een ‘i’ zijn geweest die verdubbeld werd tot ‘ii’ om aan te geven dat deze lang moet worden uitgesproken. Dit is op zich mogelijk, gezien het gebruik van de dubbele letters ‘aa’, ‘ee’, ‘oo’ en ‘uu’. De tweede ‘i’ zou dan later een haaltje neerwaarts onder de schrijflijn gekregen hebben ‘om de leesbaarheid te vergroten’. Sommigen spreken van een staart. De tweede ‘i’ is in de loop van de tijd aangezien voor een ‘j’ en zo zou de schrijfwijze ‘ij’ als een soort digraaf ontstaan zijn. Zie het online artikel ‘IJ (digraaf) – Wikipedia’ (bijgewerkt december 2016), alsook het artikel “IJ: oorsprong van de lange ij” van het Genootschap Onze Taal (02-08-2011), en het artikel van “De puntjes op de i”: <https://onzetaal.nl/taaladvies/de-puntjes-op-de-i/> (30-08-2011). Ook Nicoline van der Sijs onderschrijft deze theorie (pp. 181-188). Zij besteedt echter niet specifiek aandacht aan de lange ij, die ook niet in het woordregister voorkomt. Deze ‘i’-‘ii’-‘ij’-theorie biedt helaas geen verklaring hoe de lettercombinatie ‘ii’ een ‘ei-klank kon gaan vertegenwoordigen.

Mijn hypothese

Voor mijn verklaring van het ontstaan van de ‘ij’ ga ik ervan uit dat er voor de Grieken en Romeinen een duidelijk verschil in uitspraak was tussen de Grieks-Latijnse ‘i’ en ‘y’. Het is ondenkbaar dat die talen twee letters hadden die op precies dezelfde wijze (‘i’) werden uitgesproken. Ten einde de ei-uitspraak van de Grieks-Latijnse ‘i’ door klankverschuiving in het Nederlands in schrift uit te drukken is de ‘i’ in dit geval verlengd door de toevoeging van een ‘e’; zo is de diftong/digraaf ‘ei’ ontstaan. Andere digrafen zijn: i+e (ie), e+u (eu), o+e (oe), a+u (au), o+u (ou), en u+i (ui).

Bij de uitspraak van de Griekse ‘y’ (*ypsilon*) in Nederland is het, naar mijn mening, echter heel anders gegaan. In de dominant geworden streektalen, o.a. in Holland, heeft men de Griekse ‘y’ gehoord en uitgesproken als ‘ui’/‘üi’. Door vokaalont ronding is deze klank tot ‘ei’ geworden, een verschijnsel dat wijdverbreid bij Afrikaans sprekenden voorkomt: *huis*>*heis*, *tuin*>*tein*. Zo is in Nederland een tweede ei-klank ontstaan, geschreven als ‘y’. Andere Nederlandse streektalen en West-Europese talen, waaronder het Fries, hebben de Griekse ‘y’ als ‘i’ aangehouden. Denk aan woorden zoals *Bibel* in het Duits, Zweeds en Fries, *Biebel* in het Gronings, *Bible* in Frans en Engels, maar in het Nederlands zien we dat Latin > *Latijn* werd, Calvin > *Calvijn*, Nimwegen > *Nijmegen*, Paris > *Parijs*, Berlin > *Berlijn*, anis > *anijs*, aquamarine > *aquamarijn*, ice > *ijs*, satin > *satijn*, *vin/wine* > *wijn*. Andere talen kennen wel een ‘i’-‘ei’-verschuiving van *vin/wine* (Frans/Engels) naar *Wein* in het Duits, *ile/isle* (Frans/Engels) naar *Eiland* (Duits en Nederlands), *ligne/line* (Frans/Engels) en *lina* (Zweeds) naar *Leine* in het Duits, en *side* (Engels) naar *Seite*.

Om de vraag naar de oorsprong van de ‘ij’ te beantwoorden ga ik daarom niet uit van de letter ‘i’ als context, maar van de 25e letter, de ‘y’. Op een gegeven moment - wanneer precies moet nog uitgezocht worden - maar vrijwel zeker in de Renaissance toen men in Nederland Griekse teksten onder ogen kreeg en ging bestuderen, is er bij klassici de behoefte ontstaan om de Nederlandse ‘y’ te onderscheiden van de Griekse *ypsilon*. Dat deed men door puntjes te zetten op de twee armpjes van de ‘y’: ‘ÿ’. Vergelijk voor het gebruik van puntjes de *Umlaut* in het Duits om onderscheid te maken tussen de ‘a’ en ‘ä’, de ‘o’ en ‘ö’, de ‘u’ en ‘ü’, en andere tekentjes zoals het Franse *accent aigu* (´), *accent grave* (`) *circonflexe* (^) en de Spaanse tilde (~). Deze

techniek is heel waarschijnlijk ontleend aan het gebruik van diakritische tekentjes in het Hebreeuws (sinds het jaar 500), waarbij onder andere één, twee of drie puntjes werden gebruikt om klinkers aan te duiden. Vervolgens is de ‘ÿ’ vanwege het neerwaartse haaltje naar links in het lopend schrift ten onrechte aangezien voor een ‘j’. Zo is de schrijfwijze van de ‘ÿ’ als ‘i+’j’= ‘ij’ ontstaan.

Het doorelkaar gebruik van ‘y’ en ‘ij’

Na de uitvinding van de drukpers (1455) toen het mogelijk werd boeken te drukken en te reproduceren, was het voor de lettermakers begrijpelijkerwijs makkelijker om voor het drukken van de letter ‘ÿ’ gebruik te maken van twee losse letterblokjes ‘i’ en ‘j’ (soms smal om de letters dicht tegen elkaar te krijgen) dan het maken van een letter ‘ÿ’. Onderzoek in oude letterbakken en gedrukte teksten zou hier licht op kunnen werpen. Wij kunnen in ieder geval concluderen dat drukkerijen door hun voorkeur voor de ‘ij’= ‘i+’j’ in hoge mate ertoe bijgedragen hebben om deze schrijfwijze te bestendigen.

Toen ik recentelijk onderzoek deed naar mijn familiegeschiedenis, heb ik in Nederlandse archieven diverse handgeschreven documenten uit de 17e en 18e eeuw onder ogen gekregen. Wat mij daarbij opviel is dat de puntjes op de ‘y’ of ‘ij’ soms ontbreken waar je ze zou verwachten. Zou dat gewoon een kwestie van slordigheid zijn, of werden de ‘ij’ en de ‘y’ doorelkaar gebruikt? Een probleem hierbij is dat er in het lopend schrift niet een verschil te zien is tussen ‘ÿ’ en ‘ij’, maar wel in het drukschrift. Daarom zal men bij een onderzoek in handgeschreven documenten vooral moeten letten op het gebruik van ‘y’, ‘ÿ’ en ‘ij’ in teksten in drukschrift. Dit is echter een monnikenwerk dat ik graag aan anderen overlaat. Het zou trouwens een prachtig onderwerp zijn voor een proefschrift.

Zelf heb een kopie gezien van de eerste acht regels van een handgeschreven boek waarin de ‘y’ en de ‘ij’ in vorm heel duidelijk van elkaar verschillen. Het betreft het prachtige geschrift uit het begin van de 15e eeuw over pausen en bisschoppen dat recentelijk verworven is door Kasteel Huis Bergh in ‘s-Heerenberg. Mijn dank voor de inzage aan de directeur, Marijke Brouwer. Dit unieke geschrift wordt daar tentoongesteld tot 8-1-2018. Voor bijzonderheden, zie <http://huisbergh.nl/bezoekersinformatie/collectie/tentoonstellingen/2017-presentatie-kroniekenhandschrift/>.

Maar nu, de puntjes op de i

De uitdrukking ‘de puntjes op de i zetten’ is een additioneel bewijs ter bevestiging van mijn opvatting over het ontstaan van de ‘ij’. Wij kennen deze zegswijze tegenwoordig alleen in overdrachtelijke zin: ‘nauwkeurig te werk gaan’, ‘alles perfect afronden’, maar haar oorsprong ligt ver terug in de taalgeschiedenis, toen men de Nederlandse ‘y’ van de Griekse ging onderscheiden door er puntjes op te zetten. Er is op zich dus niets mis met deze uitdrukking. Men heeft er in onze tijd een probleem van gemaakt vanwege de theorie dat de ‘ij’ ontstaan zou zijn uit de ‘i’: ‘ii’ > ij. Daardoor vragen mensen zich af of de zegswijze niet moet zijn ‘*het puntje op de i zetten*’ of ‘*de puntjes op de i’s zetten*’. In het licht van het voorgaande is er alle reden aan te nemen dat de uitdrukking oorspronkelijk inderdaad was: ‘de puntjes op de i zetten’. Het gaat dus om de ‘y’, die in sommige dialecten als ‘i’ werd uitgesproken: “de puntjes op de ‘y’ zetten” (ÿ). Voorbeelden van de ‘y’-‘i’-wisseling zal ik verderop noemen.

Aangezien een uitgebreid onderzoek naar het doorelkaar gebruik van ‘y’ en ‘i’ en ‘y’ en ‘ij’ in handgeschreven teksten voor mij ondoenlijk was, heb ik een aantal gedrukte boeken onderzocht. Daarin is het verschil tussen de ‘y’, de ‘ÿ’ en de ‘ij’ meestal heel duidelijk te zien. Een voor-de-hand-liggende werkwijze voor mij als bijbelwetenschapper was om Bijbels uit de 15e tot het einde van de 18e eeuw, van 1477 – 1800, op dit punt te raadplegen. Het betreft de Delftse Bijbel (1477), de Liesveldtbijbel (1526), de Vorstermanbijbel (1528), de Leuvense Bijbel (1548), de Biestekensbijbel (1560), de Deux-Aesbijbel (1562), de Statenbijbel (1637) en de

Lutherse Vertaling (1648), alle gedigitaliseerd. Ga naar www.bijbelsdigitaal.nl. In deze Bijbels heb ik steekproeven gedaan, alsook in de Statenbijbel uit 1746 (in de kluis van de dorpskerk in Haren) en die van 1779 (in familiebezit).

Mijn verkennend onderzoek heeft het volgende aan het licht gebracht:

De Delftse Bijbel (1477): In de Proloog valt direct op dat er *bible* in plaats van *bijbel* staat, *latine* in plaats van *latijn* en *finen volck* (*f=s*) in plaats van *fijnen volck*. Verder: *fijn*, *fi* en *fij*, *bij*, *'biet ons fijn gracie bij sine propheet yfayas'*, *wijn ende melck*, *bij*, *clergye*, *meyninghe*, *duytschen*, *eyndet*, *bijbels*. De 'ij' is doorgaans een ligatuur. De 'y' en 'ij' zijn goed te onderscheiden. De spelwijze is door willekeur bepaald. Een 'ÿ' was niet te vinden.

De Vorstermansbijbel (1528): *Bibel*, *latijnfchen*, *zijn*, *duytscher talen*, *latijnfcher talen*, *fi*, *zijnde*, *wi*, *duytsche*, *rijcken*, *zijn*, *paradise*, *paradijs*, *Afsyrie*, *wijf*, *ghi*, *menfchlike*, *Cayn*.

Conclusie: de 'ij' is doorgaans een ligatuur. De 'y' en 'ij' zijn goed te onderscheiden. De 'i' en de 'y' worden doorelkaar gebruikt. Typisch voor deze Bijbel is dat de eind 'n' een haaltje links onder de schrijflijn heeft. Er is geen 'ÿ' gevonden.

De Liesveltbijbel (1542): *pluymen*, *ygelijck*, *zijnder*, *hi*, *alderley*, *bi*, *fijn wijf*, *wij*, *lieflic*, *tijt*, *ghy*, *godlic*, *Egipte*, *Egypte*. De 'y' en de 'i' worden afwissend gebruikt. De 'ij' is een ligatuur. De 'y' en 'ij' zijn goed te onderscheiden. Er is geen 'ÿ' gevonden.

De Leuvense Bijbel (1548): *hy* (heel veel gevallen), *wijngaard*, *fyne*, *hi*, *scamelheyt*, *fij*, *fijn*, *vyf*, *reyfen*, *gherreyst*, *my*, *fijn*, *mywaerts*, *drij*. De 'ij' is geen ligatuur maar twee letters. De 'j' van 'ij' komt vaak zonder puntje voor; soms mist de 'i' een puntje. De 'y' en 'ij' worden doorelkaar gebruikt. Er is geen 'ÿ' gevonden.

De Biestkensbijbel (1560): *eynde*, *zijn*, *byder*, *my*, *fy*, *hy*, *ghy*, *wy*, *by*, *duysternisse*, *yegellijk*. Regelmatige wisseling van 'y' en 'i' en doorelkaar gebruik van 'y' en 'ij'. De 'y' wordt duidelijk anders geschreven dan de 'ij'. De 'ij' is een ligatuur. Er is geen 'ÿ' gevonden.

De Deux-Aesbijbel (1562): De 'ij' komt regelmatig voor als ligatuur in 'De drucker tot den lefer' en in 'Argumenten aller boecken'. Zeer opvallend is het doorelkaar gebruik van 'ij' als ligatuur en 'ij' als digraaf 'i'+j'. Regelmatig wisseling van 'ij' en 'y': *dewijle*, *dijn*, *gelijk*, *zijn*, *wijf*, *Bybel*, *fy*, *hy*, *by*, *wy*, *myne*, *mynen*, *zyner*, *dyner* en *fyner*. De 'y' en 'ij' zijn goed te onderscheiden. Er is geen 'ÿ' gevonden.

De Statenvertaling (1637): De 'ÿ' heb ik hier voor het eerst gevonden: op de titelpagina: *ghelyck*, *bÿ-gevoegde*, naast *oorfpronckelijcke* en *getrouwelijck*. Er is geen verschil in vorm tussen het neerwaartse haaltje van de 'ÿ' en de 'j' van de 'ij'. In het 'Privilegie en het Woord vooraf' worden de 'ij' en de 'y' afwisselend gebruikt, de 'ÿ' kon ik hier echter niet vinden. In het Register komt de 'ij' als 'i'+j' voor met alleen op de 'i' een puntje: *gelijcklydende* en *zijn*. In deze Bijbel is er een duidelijk verschil te zien tussen de 'ij' en de 'y'. In het Gotische schrift van de bijbeltekst komt de 'ÿ' niet voor. De 'i' en 'y' worden doorelkaar gebruikt. De 'y' ziet ook hier duidelijk anders uit dan de 'ij' ('i'+j'): *man ende wijf schiep hyfe*, *het zy u tot spijze*, *feyde*, *fy*, *my*, *hy*, *eynde*.

De Statenbijbels (1746 en 1779): De 'y' en 'ij' worden doorelkaar gebruikt als weergaven van de ei-klank. In de Statenbijbel uit 1779, in de 'Acte van authorifatie' (1727): *by defen* en *wij*. In de 'Verklaring van de Staten Generaal': *by* en *wy*, (meerdere keren), *vlijt*, *fijne*, *zijnde*, *tijt tot tijt*, *yver*, *tijden*, *Rijcken*, *gelijk*, *fijnen*. In het alfabetische 'Nieuw Regijster des Ouden Testament' komt hetzelfde doorelkaar gebruik voor. In het register (NB onder de Y) vond ik de woorden *ydelheyt*, *yver* en *yveren*. Uit de bijbelteksten die geciteerd worden in de 'Vermaninge tot Onderfoeck ende Betrachtinge zijn talloze voorbeelden van de 'y'-'ij'-wisseling te vinden: *gy*, *wijven*, *zijt*, *wijcke*, *hy*, *my*, *wijs*, *zy*. In deze Bijbels vond ik geen 'ÿ'.

Statenbijbel (1780): *Duysternisse*, *Zy*, *Zeyde*, *Uytspansel*, *Sijne*, *Sijnen*, *Zaed-zaaijende*, *Vijfde*, *Wijf*, *Kruyd*, *Spijse*. Ook hier worden 'y' en 'ij' doorelkaar gebruikt. Geen 'ÿ' gevonden.

Statenbijbel (1797): Duysternisse, Seyde, Uytspansel, Syne, Synen, Zaed-zaaijende, Vyfde, Wyf, Kruid, Spyse. Er is geen ‘ÿ’ gevonden. De ‘y’ is hier overwegend geworden! Dit geldt ook voor de uitgaven van 1806 en 1809.

Statenbijbel (1800): *Duisternisse, Zeide*, etc. Dus steeds ‘i’ i.p.v. ‘y’. Er is geen ‘ÿ’ gevonden.

Uit de steekproeven in Bijbels is af te leiden dat de ‘y’ en ‘ij’ doorelkaar werden gebruikt vanaf ongeveer 1550 tot rond 1797 toen de ‘y’ (niet de ‘ij’!) overwegend was geworden. De ‘ÿ’ vond ik voor het eerst in de Statenbijbel uit 1637. In de Statenbijbel uit 1920, komt geen ‘y’ voor, alleen de ‘ij’.

Het boek in Kasteel Huis Bergh: Uit het voorgaande moeten we concluderen dat het gebruik van de ‘i’, ‘y’ en ‘ij’ in de spelling nog lange tijd tot rond 1800 niet vaststond. Dit blijkt ook uit dit boek vermoedelijk uit het begin van de 15 e eeuw, dat begint met:

“Hijr begynt die tafel van dezen bouk ind een ygeluk punt te vynden... geteykent”.

De ‘y’ komt in de eerste acht regels vijfkeer voor en is in vorm heel duidelijk te onderscheiden van de ‘ij’: tweekeer zonder puntjes: *begynt* en *ygeluk*, en driekeer met: *geteykent*, *býscopen* en *keyferen*. Deze drie gevallen van een gestipte ‘y’ bevestigen mijn eerdere waarneming dat de gestipte ‘y’ in oude handschriften voorkomt. De resultaten van het thans lopende wetenschappelijk onderzoek van dit geschrift wacht ik in spanning af.

De ‘y’-‘ij’-‘i’-wisseling in familienamen

Een aanvullend bewijs voor het doorelkaar gebruik van de ‘ij’ en ‘y’ en de ‘y’ en ‘i’ is het aanzienlijke aantal Nederlandse familienamen (inclusief die in Zuid-Afrika) die met ‘i’, ‘ij’ en ‘y’ gespeld worden, zoals Bruin/Bruyn/Bruijn, Rooi/Rooy/Rooij, en Spruit/Spruyt/Spruijt.

Voorbeelden van namen met een ‘y’-‘ij’-wisseling zijn (altijd als ‘ei’ uitgesproken): Van der Bijl/Byl; Bijlsma/Bylsma, Bijsterveld/Bysterveld; Van Dijk/Dyk; Dijkemans/Dykemans, Dijkgraaf/Dykgraaf; Dijkstra/ Dykstra; Gijsel/Gysel; Gijsen/Gysen; Klijn/Klyn; Van Kuijck/Kuyck; Rijckman/Ryckman; Van Rijn/Ryn; Stijn/Styn; Van der Sijs/Sys; Vermijlen/Vermilen; Wijffels/Wyffels; Van Wijk/Wyk; Van Zijl/Zyl; Van Wijngaarden/Wyngaarden.

Zie het online artikel (‘IJ (digraaf) – Wikipedia): “Lijst van namen met ij-y-verandering”. In het betreffende artikel wordt over het doorelkaar gebruik van de ‘y’ en de ‘ij’ gezegd: “Tot en met het midden van de 19e eeuw werd de Y echter ook vaak gebruikt in (van oorsprong) Nederlandse woorden”. En: “In de Nederlandse taal wordt de *ij* soms als één letter beschouwd en vormt zij dan samen met de *y* de 25e letter van het Nederlandse alfabet.” Ons alfabet zou dus eigenlijk moeten eindigen met ‘x, y/ij, z’.

Kennelijk was het beroep op schrijvers om ‘de puntjes op de ‘y’ te zetten’ niet zó succesvol dat de ‘ÿ’ de dominante schrijfwijze van de alternatieve ei-klank kon worden. Integendeel, volgens Klaas Heeroma was in de 18e en 19e eeuw de schrijfwijze ‘y’ de meer gebruikelijke.

Zie http://www.dbnl.org/tekst/_tij003196801_01/_tij003196801_01_0013.php.

Belangrijk in dit opzicht is dat juist in die tijd het Afrikaans Nederlands (kortweg Afrikaans) zijn beslag heeft gekregen. In de *skryfwyse* van de ei-klank in het Afrikaans is de Nederlandse ‘ij’ afgeschaft; uiteraard echter niet wanneer het familienamen en Nederlandse documenten betreft. Woorden die een *y-grec* bevatten worden in het Afrikaans sindsdien met een ‘i’ geschreven, zoals in *mite* en *tipe*. De ‘ij’ komt dus niet in het Afrikaanse alfabet voor; trouwens ook niet in het huidige Nederlandse.

Hoe de ‘ij’ als schrijfwijze van de ‘y’ zijn plaats in het alfabet verloor

De ‘lange ij’ - in België ‘gestipte ij’ genoemd (bedoeld wordt ‘gestipte y’) - werd door het Staatsbewind van de Bataafse Republiek in 1804 officieel geïntroduceerd als standaard-schrijfwijze van de ‘y’, omdat men (door de acceptatie van de Spelling-Siegenbeek) een eind wilde maken aan het doorelkaar gebruik van ‘y’ en ‘ij’. Waarom Siegenbeek voor de ‘ij’ heeft

gekozen, en niet voor de ‘y’, is niet duidelijk. Dat was immers een voor-de-hand-liggende keus, omdat in die tijd de ‘y’ en niet de ‘ij’ overwegend was geworden.

Het besluit van de regeringen van Nederland en België – overigens tegen het advies van sommige taalkundigen in – om woorden die met een ‘ij’ beginnen in woordenboeken alfabetisch niet onder de Y maar onder de I te rangschikken, is misschien de grootste blunder in onze taalgeschiedenis. Sindsdien staan de ij-woorden alfabetisch onder ‘i’, tussen *i-grec* en *ik*, waar ze zich, zoals koekoeksei broedsels, in een vreemd nest bevinden.

Door dit besluit is de Nederlandse ‘y’ van het alfabet zijn functie als geschreven weergave van de ei-klank kwijtgeraakt en in de praktijk buiten spel gezet. Bovendien is daardoor grote verwarring gesticht, want in naslagwerken zoals de Grote Winkler Prins, zijn ij-woorden wel onder de Y te vinden: “In deze encyclopedie worden ij en y als afzonderlijke letters gealfabetiseerd; de y komt na de ij.” (Deel 20, p. 304). Voor Winkler Prins vallen de ‘ij’ en de ‘y’ dus samen. Deze erkenning van de ‘y’ als ei-klank in het alfabet geldt ook voor de Telefoongids van KPN, de Gouden Gids, HTML en Unicode. Heel verwarrend allemaal. Het is interessant te vermelden dat Eduard Douwes Dekker (Multatuli) wilde dat de zetter in zijn boeken de ‘ij’ van zijn handgeschreven teksten moest vervangen met een ‘y’, want volgens hem is de ‘ij’ geen letter. Inderdaad, want ‘ij’ is een digraaf, en wel een eigenaardige, omdat de ‘j’ geen klinker is. Een degelijke quasi-digraaf komt in geen andere Westerse taal voor.

De officiële introductie van de ‘ij’ als standaardschrijfwijze van de alternatieve ei-klank heeft naast deze verwarring ook aanleiding gegeven tot ruzies over de status van de ‘ij’: bestaat hij uit één of uit twee letters? Bij spelletjes zoals Scrabble, Lingo, het Vlaamse Blokken en bij kruiswoordraadsels worden daarover verschillende opvatting erop na gehouden.

Bovendien is het hoofdlettergebruik problematisch geworden: IJssel of Ijssel? Het advies van de Taalunie is om ‘i’ en ‘j’ als één letter te beschouwen: dus IJ, wat ze als digraaf niet zijn. Als de ‘ij’ een echte letter was, hadden de ‘y’ en de ‘ij’ als tweelingletters behandeld moeten worden: ‘y’/‘ij’, zoals in Winkler Prins. Kortom, had men destijds de ‘y’ van ons alfabet gekozen in plaats van de ‘ij’, dan hadden dergelijke problemen zich nooit voorgedaan.

Samenvatting

- 1) De digraaf ‘ei’ (e+i) is afgeleid van de Grieks-Latijnse ‘i’.
- 2) De digraaf ‘ij’ (‘i’+‘j’) als schrijfwijze van de tweede ei-klank in het Nederlands, is niet afgeleid van de Grieks-Latijnse ‘i’, maar van de Grieks-Nederlandse ‘y’ die van twee puntjes werd voorzien: ‘ÿ’, ter onderscheiding van de Griekse ‘y’ (*y-grec*). Daar had de uitdrukking ‘de puntjes op de i zetten’ oorspronkelijk op betrekking.
- 3) Deze ‘ÿ’ (gestipte y) die zowel in handgeschreven documenten als in gedrukte boeken voorkomt, is in de loop van de tijd misverstaan als ‘i’+‘j’ en geschreven als ‘ij’.
- 4) De letter ‘y’ en het leetterteken ‘ij’ werden lange tijd doorelkaar gebruikt tot 1804, toen de ‘ij’ officieel de standaard Nederlandse schrijfwijze werd, ondanks het feit dat niet de ‘ij’ maar de ‘y’ in die tijd overwegend was geworden.
- 5) Bij de gangbaar geworden visie op de oorsprong van de ‘ij’ wordt geen verklaring gegeven hoe de lange ‘ii’-klank als ‘ei’ uitgesproken kon worden. Evenmin is het duidelijk hoe de uitspraak ‘de puntjes op de i zetten’ betrekking kon hebben op de ‘i’+‘i’/ ‘i’+‘j’ die van huis uit van puntjes voorzien zijn.
- 6) Het besluit, gebaseerd op de Spelling Siegenbeek, om ij-woorden in woordenboeken alfabetisch niet bij de Y onder te brengen, waar ze krachtens hun uitspraak horen, maar bij de I, heeft veel verwarring gesticht. Dat besluit is helaas moeilijk terug te draaien.

Casper Labuschagne

Haren, 2 mei 2018